

İsmail Hikmet Ertaylan

TÜRK DİLİNDE YAZILAN İLK YUSUF VE ZÜLEYHA

En eski dinî kıssalardan biri olan «Yusuf ve Züleyha» kıssası menbainı tâ Tevratın alarak çeşitli renklere bürüne bürüne zamanımıza kadar gelmiştir. Kur'anda «ahsenükkıssa» diye anılan bu kıssa hakkında Renan da «değil sadece en eski, belki bu ana kadar hiç eskimemiş roman» diyor. Bu kıssayı en evvel nazmen ve farisi olarak yazan Firdevsî-i Tûsî olmuştur (ölm. 1021 - 1025?). Bundan sonra asırlarca unutulmuş olan bu kıssa bütün tefsirlerde mevcuttu. Bunlardan da istifade eden dinî kitaplarda, kıssanın, yerine göre herhangi bir kısmı, misal olarak zikredilegelmekte idi.

Kur'an ve tefsirlerden faydalanılarak yazılan ilk original manzum Türkçesi Kırım'da (H. 630) tarihinde meydana getirilmiştir.

Kendisinin bile: «Bu kıssayı ilk olarak yazan benim» diyen Molla Câmîden çok evvel yazılmış müteaddit Türkçeleri vardır. Kırım'da yazılmış olanı — ki asıl bahsimiz konusu olacaktır — incelememizden önce, Câmî'nin yazmış olduğu farçasından evvel yazılmış olanları gözden geçirelim. Bunlardan ikisi Hicrî sekizinci ve Milâdî ondördüncü asrın başlarında hemen hemen (H. 700) tarihlerinde nazmen yazılmıştır ki dili, imlâ hususiyetleri ve edebî zihniyet ve sanat itibarlarıyla şüphe yok ki Hicrî yedinci ve Milâdî onüçüncü asrın malı demek olur.

Şu halde Kırım'da yazılanı da göz önünde tutacak olursak diyebiliriz ki her üçü de aynı asrın yani onüçüncü Milâdî asrın edebî mahsulleridir. Görülüyor ki her üçü de, daha Molla Câmî'nin doğumundan evvel yazılmışlardır. 700 tarihlerinde yazılanlardan biri Şeyyad Hamza'nın Yusuf ve Züleyha'sıdır ki faksimile ettirip incelenerek Bay Dehri Dilçin tarafından bastırılmıştır. Diğer «Süli Fakih» adlı bir şair tarafından nazmedilmiştir ki henüz tabedilmemiş olan bu variante'in dört yazması mevcuttur¹.

(1) Bu yazmalardan ikisi aziz dostumuz Kitapçı Raif Yelkenci'ye, diğer ikisi de aziz dostumuz Koyunoğlu İzzet'e aittir. Her iki dostumuz da bu nüshaları incelemelerimize sunmak lütufkârlığını göstermişlerdir, teşekkürü borç biliriz.

Bu dört yazmayı inceleyip karşılaştırmak suretile elde edilecek tam bir nüshası edition critique halinde tabettirilecek olursa Milâdî on-üçüncü asra ait kıymetli bir dil ve edebiyat vesikası daha kazanılmış olacaktır.

Bundan sonra Azerî Türkçesiyle meydana getirilmiş bir variante'yi daha vardır ki o da Erzurumlu Darir'in 792? tarihlerinde nazmetmiş olduğu nüshadır¹. Görülüyor ki bu variante da Câmî'nin farsça eserinden çok evveldir. Bir nüshası Üniversite Kütüphanesinde T.Y. 113 numara da kayıtlı olan bu eser de dil ve edebiyat bakımlarından, hakikaten tetkike değer.

Bunlardan başka Temür zamanı şairlerinden olduğu söylenen (Dur Bik) adlı bir Çağatay şairinin bu lehçede vücuda getirmiş olduğu bir Yusuf ve Züleyha² daha vardır ki yazılış tarihi itibarile, bunun da, Câmî'nin Yusuf ve Züleyha'sından evvel meydana getirilmiş olduğu anlaşılacaktır.

Öyle sanırım ki Çelebi Mehmed zamanlarına kadar ancak yaşamış olan Hamzevi'nin³ İskendernâme adlı mensur ve manzum eseri içinde, Tivrattan naklen yazmış olduğu hayli mufassal manzum ve mensur Yusuf ve Züleyha da Câmî'ninkinden hayli evvel yazılmış diğer bir variante'dir.

Bundan sonra ondördüncü asır sonlarile onbeşinci asır başlarında yazılmış pek çok Yusuf ve Züleyha'lar vardır. Bunlardan bir çoğunun da Câmî'den faydalanmış oldukları, bu yüzden, Tivrattan ve Kur'andan faydalanan ve tamamiyle dinî bir heyecanla ve dinî bir telkin maksadile «hisseden kıssa» çıkarmak gayeleriyle yazılmış olan ilk variante'lerle bu, sonrakiler arasında mevzuu kavrayış ve kavrayışta, hâdiselerin safhalarının tertibinde, eda tarzının tatbikinde, hâsılı mevzuu işleyişte gösterilen kudret, kabiliyet ve sanat bakımlarından, kıyas edilemez derecelerde farklar bulunduğu görülmektedir. Evvelkiler üslûba, selikaya, hat-

(1) Azerbaycan edebiyatının bu mühim şahsiyeti manzum ve mensur birçok eserler veren bir zattır. Siyer-i Nebi ve Fütûh-üş-Şam adlı manzum ve mensur tercümeləriyle Yusuf ve Züleyha'sı edebî ve ilmî kudretine delildir.

(2) Fıtrat, Özbek Edebiyatı Nümuneleri, birinci cild, Taşkent, 1928, s. 124-139.

(3) Hamzevi, meşhur şair Ahmedî Kermiyani'nin kardeşidir. İskendernâme adlı manzum ve mensur karışık bir eseri vardır ki kardeşi Ahmedî ile beraber yazdıkları mervîdir. Bundan başka Hazreti Hamza'nın kahramanlıklarını anlatan yine manzum ve mensur mufassal bir de Hamzanamesi vardır.

ta nazım kaidelerine pek de kıymet vermedikleri halde, sonrakilerin vücuda getirdikleri eserler «edebiyat» mefhumu bakımından mükemmel sayılan örnekler teşkil etmekte, hele Ak Şemseddin oğlu Hamdullah'ın¹ Yusuf ve Züleyhası nevinin şaheseri telâkki edilmektedir. Nitekim Yavuz'un kadıaskeri ve Kanunî'nin şeyhülislâmı olan İbni Kemal kendi Yusuf ve Züleyha'sını yazdıktan sonra Hamdi'ninkini görünce «bunu evvelce görseydim, kendiminkini yazmazdım» demeye kadar varmıştır.

Hâsılı Yusuf ve Züleyha mevzuu, şarkta ve garpta, büyük bir alâka uyandıran bir dinî roman mevzuudur. Onun Tivrattan ve Kur'andan alınan variante'ları muhtelif ecnebî dillere de naklolunmuştur.

Firdevsî'nin eserini, ilk defa olarak bulan Dr. Ethé onun bir edition critique'ini yapmış ve ancak bir cildini verebilmiştir. Noksanı çoktur. Baron Ottokar de Schlechta Wssehrd'in nazmen almancaya tercümesi 1889 da Viyana'da basılmıştır. Bu tercümenin yapıldığı nüsha Viyana kütüphanesindeki yazmadır. Herhalde Molla Câmî, Firdevsî'nin eserini görmemiş olacaktır ki kendi eserinin ilk Yusuf ve Züleyha olduğunu söylüyor.

Rogers ve Griffith taraflarından da İngilizceye iki tercümesi vardır. Bunlardan birincisi fazla gelişmiş güzeldir. Tam bir eser denilemez. İkincisi de çok serbest bir tercümedir. 1927 senesinde Paris'te bastırılan Câmî'ninkinin Fransızca tercümesi² de Auguste Bricteux tarafından yapılmıştır ki bu zat tercümesine esas olarak, Viyana'da 1824 de basılan nefis metin ile Rozenzweig - Schwanan'ın serbest nazım ile vücuda getirmiş olduğu Almanca tercüme almış ve buna kıymetli notlar ilâve etmiştir.

Yusuf ve Züleyha'nın malûm olan iki tane de İspanyolca tercümesi vardır, bunlardan biri Poema de José³, diğeri de Layendas de José⁴ dir.

Asıl konumuz Kırım'da 630 Hicrî'de yazılmış olan Yusuf ve Züleyha'dır. Bu eser hakkında bir taraftan Almanların, bir taraftan da Rusların tetkikleri vardır.

(1) Hamdî mahlaslı Şehy Hamdullah, Ak Şemseddin'in gözde oğludur. Onun ölümünden sonra kardeşlerinin zulmüne uğrayan bu gözde oğul kendi mâcera-yi hayatı ile Yusuf'un mâcera-yi hayatı arasında bir benzerlik görmek dolayısıyla mülhem olarak Yusuf ve Züleyha'sını yazmıştır. Bu da eserin başka bir kıymet alması intac etmiştir. Eserin bir çok yazmaları kütüphanelerimizde mevcuttur.

(2) A. Bricteux, Yousouf et Zuleiha, 1927, Paul Gentheur, Paris 13 Rue Jacob.

(3) Tickour, History of Spanish literature.

(4) Brunbaum, Z. D. M. G., (1890) IV p 1447-477. Her iki eser de Firdevsininki ile birlikte mufassalan tetkik olunmuştur.

Almanların, Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft adlı Alman Şark Cemiyeti Mecmuasının 1889 yılına ait 43 üncü cildinde kısmen neşredilen bu eser:

Tarihinin altıyüz otuzundan

Bu zayıf bu kitabın düzdi imdi

beytinde gösterildiğine göre Hicrî 630 da yazılmıştır. Aynen faksimile ettirdiğimiz şu aşağıdaki kısımlar adı geçen mecmuadan merhum Hüseyin Kâzım Kadri Bey (Şeyh Muhsin Fânî) tarafından alınarak «Mahdumkulu Divanı»nın¹ sonuna eklenen manzumeden alınmıştır.

آینک^۲ آتی^۳ ملک بن دوعر ابردی
 معتره تاویلینی سورار^۴ ابدی
 دوشم ایجره کنعانه وارور ابردیم
 گون حقیقت کوکدآ^۵ بره ایشار ابدی
 فوینمدان گبروناً^{۱۱} بقامدا^{۱۲} جفدی
 من آتی ایناگما^{۱۵} دردی^{۱۶} ابدی
 جمیع^{۱۹} قبلت ضدوقفه فوبار ابردیم
 با معسر بوسکا تاویل فیعلل^{۲۱} ابدی
 بورایم دوشنگی^{۲۳} تعبیربده
 دوشنگی منارک بورام^{۲۵} ابدی
 دوشنگ ایجره اول مقامه واردونک ایسه
 ر شریف فول النکا^{۲۸} گورور ابدی
 آتی ستوب^{۳۳} اوگوش^{۳۳} نعمت بولداچی سآ
 اول سندا راحت اوگوش گورونور ابدی
 حالقنک برلگنه گردونه سآ
 دنا آخرت دولتی گورونور ابدی
 کنعان ابلی طرفندا چوق آرادى
 دوشیده گوردوگن استار^{۴۰} ابدی

مصر ایجره ر تاجر اولور ابردی
 دوعر اوعلی ملک بر نوش^{۳۰} گوردی
 آبتور^۶ بو تون^۷ بر دوش گوردوم
 عاد فوبوسی بیگر اسیندا^۸ بورور ابردیم
 طولون آی^{۱۰} معین گوکدآ ابدی
 هم گوکدس در مرجان یجو^{۱۳} بقدی^{۱۴}
 سفونوباً^{۱۷} من آتی دیرار ابردیم^{۱۸}
 بو دوشی هیچ گمانسر^{۲۰} بوبله گوردیم
 معتر ابدورگیل^{۲۲} اونورس بو یانده
 اینکی قزل آلتون فوبغل بویمده^{۲۴}
 اگر سن بونداع^{۲۶} دوش گوردنک ایسه
 حقیقت سآ^{۲۷} اول دولته ابردینک ایسه
 اول قلی اوچور^{۲۹} سنون^{۳۰} آلداجی^{۳۱} سآ
 دولت ملک ابامی^{۳۲} اوداجی سآ
 اول سبیدا اولولوقغه^{۳۵} دگینه سآ^{۳۶}
 کفر شرکت محتدا قورتولاسآ
 آتی اشق^{۳۷} ملک دوعر سفر قیلدی
 عاد فوبوسی قننده^{۳۸} بونک دوشوردی^{۳۹}

(1) Şehy Muhsin Fani; Mahdumkulu Divanı, İstanbul, 1340, s. 64.

عقل کئی قلاق دوتبا دگلار^۲ اولسه
 مجیب آنی مستجاب قلا ایمدی
 بو ضعیف دوعا اومار خالق بلور
 مخضرته شایسته اولور ایمدی
 دگل کسه^۸ گوهرنک قدرین بلر
 عقل بونی دا لار بلور ایمدی
 فهم اکسک کسه لار یازمدی
 رباعی دوزن ایچرا دورسه ایمدی
 یگریمی دورت رفیم ایچرا سالدی بلدی
 رحمتکد^{۱۳} مهر بانلیق اومار ایمدی
 سن کریم سن رحیم سن س مولیا
 صنک^{۱۶} نفسدا مهرج^{۱۷} قیلغیل ایمدی
 یا ارحم الراحمین قیلمه محروم
 آخر دمدا ایمان عطا قیلغیل ایمدی
 رحب آی جلاب^۲ اوتوزندان
 بو ضعیف بوکتابی دوزدی ایمدی
 آلهم روزی قیلدوغنه شا کر اولدوم
 ونفعنا و ایاکم دیور ایمدی

فضل کئی اوشبو نظمی سویلار بولسه
 قاری^۲ سامع بو مذنبه دوعا^۴ قیلسه
 لوقویانلر دا گلابانلار^۵ دوعا قلور
 دوعا برله تلیم^۶ عاصی رحمت بولور
 هر داش^۷ دیرلار گوهر داش اولماز
 اوشبو نظمینک قیمتی احق بلز
 آه درینه دگمه کئی دوزمدی^۹
 بو ضعیفک اوشبو نظمی اوزمدی
 نبی قوشا^{۱۰} ضعیف بنده آدی علی
 یارلقاغیل^{۱۱} یا رحیم اول خطا قلی^{۱۲}
 امید توتار^{۱۴} بو مذنبه سن مولیا^{۱۵}
 رحمت قیلغل یا علی قل علیا
 خداوندا بو حاجتم سنگا معلوم
 مولید^{۱۸} مدد نصرت یتوزندان^{۱۹}
 تاریخینک آلتی یوز اوتوزندان
 توفیق نصرت فهم قوت^{۲۰} حقد^{۲۱} بلدیم
 بو کتابی دوزدوم تمام قیلدوم

Örneklerinden de anlaşılacağı üzere bu nüsha Osmanlı lehçesi'nde yazılmış değildir. Gerek imlâ şekli, gerek kelime ve sarf hususiyetleri itibariyle (Azerî — Çağatay) tipinde görülen bu nüshanın o zamanki (Kırım lehçesi)nde yazılmış olduğu meydandadır. Nitekim nâzım, eserini bir yerden tercüme etmemiş olduğunu hem de:

Arab ve Acem dil yettükçe kıldduk beyan
 diyerek kaydediyor ve rübai şeklinde meydana getirildiğini söylüyor:

Ah diriğa değmc kişi düzmedi
 Fehmi eksik kimseler yazmadı
 Bu zaiftek uşbu nazmı üzmedi

Rübai düzen içre dursa imdi
 Bunu koşan zaif bende adı Ali
 Yigirmi dört rakım içre saldı böldi

beyitlerinde söylediği gibi «bunu koşan» yani bunu nazm edenin adı Ali'dir. Şu hale nazaran «Kırımca» diyebileceğimiz, «rübai» tarzında yani en eski Türk nazımlarında da gördüğümüz «dörtlük»ler şeklindeki bu «Yusuf ve Züleyha»yı yazan Ali isimli bir şairdir. Ve bu eser originaldir, tercüme değildir. (630)da da yazılmıştır. Asıl kafiyeleri (—) ve redifi de (imdi) olan bu eser eski Osmanlı Türkçesine tercüme edildiği ileri sürülen eser değildir.

Yalnız, şurası şayanı nazardır ki, 630 da yazılan bu eser İran edebiyatı tesirinden tamamen âzâde ve mevzuunu Kur'an ve tefsirden alıp eski Türk nazmı şekilleri dahilinde kalmış, tamamiyle original bir Türk eseridir.

Rusların Zanucku Kollegu vostokovedov'da N. Falev tarafından tahlilli ve tetkikli ve bir kısmı da hareketli olarak bastırılan «Kırım manzumesinin eski Osmanlı tercümesi» başlıklı eser bir «Yusuf ve Züleyha» tercümesidir.

مجلس پنجم

سَرَّ آغَازِ اَيْلَايَه لَوْمُ زَلِيخَايِ سُؤيْلَايَه لَوْمُ
 كَجَمِشِي نِي قُونَه لَوْمُ كَلَه مَكَه نَشَلَبُو
 كِي دِكَلَه اَشْبُو سُوزِي زَلِيخَا طَبْمُوسِ قِرِي

	بشلا دم بسانى	اول الله ادىسى
	حتم ايدم الله ديو	هم سه اميرى
355	سور امام اولدى بلوك	اي بارتىر سر كلوك
	محمده چاعرو	كوركلو صلوات و برك
	هم دعادن اودومك	محمودى اولدى دمك
	حمله مورى عمو اولو	گناهى حقىر ذلك
	هم باربار دكلن دى	سو قصه امام اولدى
360	درب تانسون اويبو	اونرمقدى بوردى
	فريم دلس كندهن	بو كتابى دندهن
	چوق رهت كرمه ديو	سوركى ديله كنورن
	بندى دبواندر الى	اول داسل او على على
	دست دلسن دندرو	اول دورد سوركى دلى
365	خدمتكار بدر اسلرك	على بتارديس برك
	عسدر فولى تلبو	هب حله كاسلرك
	دلاكى سو كوكلوبوك	مفصود واردر اسوك
	عمرن ريباده قلو	الله و بیره دسانك

تمت تمام

كاتبى هر كيم دعادن باد انده الله انوك دولتىر اناد ابده

ود فرع الكاتب من هذه الكتاب

في ماه دى القعدة في ٢٣ سه ٩٥٨

دورمك امدى وار بىك سردء حبات

الصلوات حايتك فضل الممات

Bu da, Almanların bastırdıkları gibi dörtlüklerle yazılmıştır. Fakat kafiye bakımından tamamıyla başkadır. Bunun asıl kafiyesi ki dördüncü mısraların sonunda gelmektedir, başlayı, sıfatlı, değirü, dinleyü, gibi u-ü ile nihayetlenmektedir, ve redifsizdir.

Falev'in söylediğine göre bu eserin aslı Gota'da Düka kütüphanesinde (19) numaradadır. Bundan alınmış olan bir suret neşredilmiştir. Perç katalogu bundan bahsetmektedir. Dörtlükler şeklindeki bu yazmanın birinci kısmına dâir 1913 de neşriyat yapılmıştır. Falev bu manzumenin metnini vokalize ederek kopya etmiş ve ilk bablarını da harekelemiştir. Fazla olarak Türk imlâsında hereke kullanılması hakkında da kendi görüşlerini yazmıştır. Burada bu mesele üzerinde durmağı lüzumsuz görüyoruz. O, büsbütün ayrı ve esaslı tetkike değer bir dil ve imlâ tarihi bahsidir. Yalnız eserin Rusça Zanucku'dan faksimile ettirdiğimiz kısımları okununca da anlaşılacağı üzere, tercüme, tamamıyla Osmanlıca değildir. İçinde Azerî lehçesine hâs olan kelime, sarf ve nahiv hususiyetleri aşikâr olarak görülmektedir. Bu noktalar Falev'in de dikkat nazarını çektiği halde «eski Osmanlı Türkçesi» demekten kendini alamamıştır. Bu şekilde, Avrupaca yapılan tetkiklerin hemen hepsinde «Osmanlı» adı kullanılmaktadır.

Bu bahsettiğimiz tercümenin hangi tarihte yapılmış olduğuna dair bir sarahat bulunmayışına göre ona Osmanlı veya Azerî diye kat'i ve sarîh bir ad vermek kabil değildir. Yazı dilinde daha bu ayrılığı meydana getirecek hususiyetlerin kendini göstermiş olmadığı bir zamana ait vesikalara sadece «garp Türkçesi yadigârları» demek daha elverişli olsa gerektir. Her ne kadar eserin istinsâh tarihi kitabın sonundaki:

قد فرغ الكاتب من هذه الكتاب
في ماه ذى القعدة في ٢٣ سنة ٩٥٨

ibaresinde görülmekte ise de tercümesi tarihinin çok daha mukaddem olduğunda şüphe edilemez. Gerek birçok kelimeler, gerek onların istimal şekilleri, gerek fiiller bu eskiliğe birer yaşayan şehittir. Eserin Kırımca'dan bir tercüme olduğu:

Bu kitabı dönderen
Kırım dilin gideren
Türkî dile getüren
Çok zahmet görme diyü

beyitlerinden anlaşıldığı gibi, müterciminin adı da:

Ol Halil oğlu Ali
 Yedi divandur eli
 Ol düzdi Türki dili
 Deşt dilinden dönderü¹

beyitlerinden anlaşılmaktadır.

Görülüyor ki «Halil oğlu Ali» adlı bir şair şu incelemekte olduğumuz eseri «Kırım dili»nden tâbiri diğerle (deşt dili)nden «Türki dil»e çevirmiştir. Bu deşt dilinde yazılmış olan «Yusuf ve Züleyha» hangisidir?! Bundan evvel yukarıda incelediğimiz, Almanlar tarafından kısmen neşrolunan, Yusuf ve Züleyha olmadığı meydandadır. Çünkü bu tercümede mütercim:

Bu kıssa bunda dindi
 (Kırımlı Mahmud) öldi
 Kalanın diyümedi
 Yarenlere bildürü
 Olki tefsirden bilür
 Buni anlayı okur
 Yarenlere bildürür
 Dahisi vardır diyü²

beyitleriyle bize eserin aslını Kırım dilinde yazanın «Kırımlı Mahmud» adında bir şair olduğunu söylüyor. Kıssayı bitirmeğe muvaffak olamadan öldüğünü fakat «tefsir»den anlayanların sonunu, okuyup oradan anlayabileceklerini de bildiriyor. İşte bu sözler bize asıl eser sahibinin «Ali» değil «Mahmud» adlı biri olduğunu ispat ediyor. Biraz aşağıda:

Mahmudı öldi dimen
 Hem duadan unutmam³

beytile de bu Mahmud adını tekrar teyid eyliyor. Şu halde varacağımız netice şu oluyor ki, «Yusuf ve Züleyha» adlı eser, Kırımca olarak, bir değil, iki zat tarafından yazılmıştır. Bunlardan biri «Ali»dir ki «630»da yazılmış olan eserinin Almanlar tarafından incelenmiş kısımlarından bazılarını yukarıda gördük. İkincisi; «Mahmud»dur ki, bunun eserinin aslını bilmiyoruz. Hatta Almanlar da, Ruslar da bu eserin aslının nerede olduğuna dair hiç bir şey söylemiyorlar. Belki de Almanlar tarafından kısmen neşredilmiş olan Ali'nin eserini bunun tercümesi santyorlar.

(1) Zapiski, s. 160.

(2) Zapiski, s. 159.

(3) Zapiski, s. 160.

Barthold, onüçüncü asırda millî Türk hâkimiyetinden bahsederken Harezmi hakkında bazı mütalâalarda bulunarak (S. 132): «Şimdiye kadar malûm olduğuna göre Moğollardan evvel «Kırım» da müslüman yoktu. İşte burada da Moğol devrinde «Yusuf ve Züleyha»ya ait Türkçe bir edebî eser yazılmıştır. O eser de şimdi bize yalnız o eski devirde «cenup Türkçesi»ne yapılan tercümesinden malûmdur.» diyor ki, bu sözlerden biz Barthold'un da Kırım dilinde yazılmış olan «Yusuf ve Züleyha»nın aslını yani «şark Türkçesi»nde yazılmış olan nüshasını görmemiş olduğunu anlıyoruz. Barthold'un gördüğü tercüme de hiç şüphe yoktur ki, Falev'in Zapiski'de kısmen bastırılmış olduğu «Halil oğlu Ali»nin tercümesidir.

Bu tercüme garbî Deşt-i Kıpçakta Altınorduya mensup Gökordu hükümdarlarından Batu Han'ın saltanat sürdüğü devre âittir (621-653). İslâmîğin eski dinlerle mücadele halinde bulunduğu ve her vasıtâ ile neşir ve tamime çalışıldığı bu sıralarda Kur'anın «en güzel kıssa» diye adlandırdığı bu dinî kıssayı bir İslâmî propaganda vasıtası sayan Kırımli Mahmud «Deşt dili», «Kırım dili» denilen şark Türkçesinde yazmış ve bunu lehçenin Moğollar hâkimiyetine bağlı olarak yaşayan Oğuz Türkleri tarafından kolayca anlaşılmadığını gören «Halil oğlu Ali» de onu «Barthold»un «cenup Türkçesi» dediği «Türki dil»e yani onüçüncü Milâdî asırda kullanılan Oğuz Türkçesine tercüme etmiştir.

Bu eserin İslâmî propaganda için halk arasında okunmak üzere yazıldığı içindeki kayıtlardan anlaşılacaktır. Takriben iki asra yakın bir zaman sonra aynı maksatlarla Erzurum ve havalisinde «Meddah Yusuf» tarafından yazılmış olan «Varaka ve Gülşah» adlı kıssa gibi bu da eserin muharriri veya mütercimi veya onun vazifesini gören diğer bir meddah tarafından halk önünde okunmak için yazılmıştır:

Bu kıssa tamam oldu
Hem yarenler dinlendi
Oturmaktan yoruldu
Durub yatsun uyuyu

diyerek kıssanın nihayete erdiğini dinleyen «yarenler»in de oturmaktan yorulduklarını, artık gidip, yatıp uyuyabileceklerini söylüyor ki bu da tahminimizin hakikat olduğunu ispat ediyor.

Falev'in Zapiski'de bir kısmını tetkik ve neşretmiş olduğu tercümenin daha muahhar, 1235 de istinsah olunmuş bir nüshası¹ daha vardır ki Seyyid Ahmed İbn Ömer adlı bir zat tarafından «Dimetoka»da yazılmıştır. Bu eser tam olarak elimizde bulunuyor. Bu suretle tercümenin ikinci bir nüshası daha bulunmuş demektir.

(1) Bu değerli nüshayı tetkikimize sunan aziz ve değerli kardeşimiz Kitapçı Raif Yelkenciye candan teşekkürü bir borç biliriz (İ. H.)

سَحَقِ سَيِّئَةً وَارْدِي	بِي كُونَ أَوْلَىٰ لِيَعْتُوبَ دُورِي
بَسْمِ قَرِيبِ اللَّهِ دُورِي	بِرُوحِ فَرِيشْتَه كُورِي
بِرُوحِ كُونَ دُورِي دَمِي	أَوْعَلَنْدَرِيبَه دَمِي
بُونَلَرِ خَيْرِ لَسْتُو	بِحَايِي وَارِين دَمِي
طَابَتْ وَسَلَامٌ وَارْدِي	لِيَعْتُوبَ بُونَلَرِه وَارْدِي
خَيْرِ صُورِ زَارِيه لِيُو	بِحَايِي فَرِيشْتَه دَمِي
تَكْرِي بِيَه بِيُو دَمِي	فَرِيشْتَه لِيَايِي دَمِي
وَأَمْرِي يَرِينِي دُورِي	بِرِدْ وَوَسْمِ أَوْنُورِ دَمِي
دُورِ لُوقُوقِ صَابِلِي دَمِي	سَمِي تَمَامَه قَلْبِي لَار
لِيَعْتُوبَ كُورِي اِهْمُونِي	حَمِي لِه دُورِشْتَه دِيكُو
أَوْلَىٰ سَيِّئَه كَرَمِ دَمِي	لِيَعْتُوبَ اَيِدُو وَارْدِي
بِوَسَاعَتِ اُومَه دِي	فَرِيشْتَه لِيُو مَدِي
بِوَسَيِّئَه كِيُو وَرِيسْتِك	اَلرَّسْمِ كَلُورِ بِيَسْتِك

<p> اندن کله سنی بزو لیندله دینا جلدی جاننی حقه و بیرو او جاق طونن صادر لرو او غلنلوی هب کلو اناسینی کورد لرو انالرینی قایرو ایروغنی اکا اویدی اسحق یانتله قویو ابراهیم اسحاق مختار یونلر هب انله قسو هب یوسفی بولدیلر انامز اولای دنیو </p>	<p> شنبو سورا باجر سکه یعقوب صونوبنی الدی او غونب بیره دونشدی یودی اول فرستلر تمام خاطر قلدی لار او غلنلوی گلدیلر زارق زاری اغلاد لرو یوی ایلو و کلدی یعقوب نمازک قلدی یلون انله دور سن و صره یعقوب یا طر لرو او غلنلور و نر دیلر بو خیر و مرد لرو </p>
--	---

یوسف اَبی سندی	غلیو بن آه اندی
یا یام اخرتا کندی	بنایتم قللم و دیو
جبران کرب کدی	الهدی سلام قلدی
التمشیل دجی قلدی	دنیا ده سن دیرلو
التمشیل دجی کله	هم عمرک تمام اوله
اجاهم سن بوله	اناند قوشدرو
امدی پایوسف درغل	سبکانکه صغخل
انان سنینا وارغل	انله نعت یدرو
نسی یوسف اوردوردی	اوغلنرین هباردی
اناسی اوزده واردی	انله دزدی اغلیو
سبکه نعت یدردی	جمله خلقی دویردی
هم اناسی شوپلادی	یوسف مفره واردیو
هاتری زمان او طرغل	کجه ایسی بیوکل

<p> مِصْرَ اِخْرَجَهُ قَالِيُو ه تَحْتِ اَوْ ذِمْرَهُ اَوْ تَوْرَهُ حَقُوْقُ عَادِ اَيْلِيُو يُوْسُفُ سَلَامٌ وَرِ دِي اَجْلَمِ قِيَانِ دِ لِيُو يَا يُوْسُفُ يَلِكُ دِ دِي حَقُّهُ وَارِزِ سِي دِي يُوْسُفُ يَرَاغِي اَيْلِي جُوْنِ يُوْسُفُ حَسَنَةُ اَوْلِي يُوْسُفُ حَسَنَةُ اَيْلِي اَوْغَلِي اَقْرَابِيْمِ اَدِ لِيُو اِخْرَجَتْ اَوْزِ طُوْنِدِي اَهْ وَاَهْ يُوْسُفُ يُو </p>	<p> اَسْوَى بُوْنْدَه كَلِي سَكَل يُوْسُفُ دُوْرُوْبِيْنِ وَاْرِدِي مِصْرَهُ حَكْمِ بِيْعُوْرِي يُوْكُوْنُ عَزْرَايِلُ كَلِي نِيْسِي يُوْسُفُ اَكَا صُوْرِي عَزْرَايِلُ جَوَابِ وِزِ دِي اَوْشِي هَمِ يَدِي كُوْنِ قَلِي عَزْرَايِلُ وَاْرِي كَلِي تِيَامِ يَدِي كُوْنِ يَشِي يُوْكُوْنُ عَزْرَايِلُ كَلِي يُوْسُفُ سُلْطَانِ اَوْلِي يُوْسُفُ دُنْيَا دِي كَلِي مِصْرِي قِيَانِ اَيْلِي </p>
---	---

<p> يَكُونُ بِسَيْنَةٍ وَارِدِي بِنَدِي اَوْلَمَ دَسِي فَرَقَ كَوْنِ دِرِي اَوْلَدِي يُوَسْفَدَنَّ اَبُو لَسِي طَوْنَدَرِي نِه حَمَارِ وَلِي كُو كَدَن فَرَسْتَه اَسُو فَرِي تَه يَسُو مَازَلَسَر تَاسِي كِي لَسِي دُعَا الفِشَرِ تَدَلَسَر مِصْرِي هَبِ قِيْلُو ذَلِي خَايَه اَجَلِ كَلَدِي جَانِي حَقَه اَصْرِي لَسِي كَفِي نِه صَارُو لَسَر </p>	<p> ذَلِي خَا دُورُو يَجَا كَلَدِي يَا لَوَارِي زَارِي قَلَدِي حَا بَرِي جَوَلِ اَوْلَدِي اَخْرُو قَتِ اَوْلَادَه اَوْلَدِي بِسِي يُوَسْفُو يُو دَلَسَر عَا زِي نِه قَلَدِ لَسَر يُوَسْفُو كُو تَرُو دَلَسَر لَسَر اَجِي نِه هُو دِي لَسَر اَكَا طَوْبُ اَقِ اُوْرُو دِي لَسَر اَسْتَلَبِ كَدَلَسَر يُوَسْفَه قَرُو كُوْنِ اَوْلَدِي هَمِ اَوْلَدِي دُو شَبِ اَوْلَدِي بِه كَانِي يُو دَلَسَر </p>
---	--

يُوسُفَ يَا نَبِيَّ قَوْمِ يُوَسُ	لَيْتَ كُومَه قَوْمِ لَر
مَقْصُودِ لَرِيْنِ بُولَدِ لَر	شْتِه بُونَدِ اَوْلَدِ لَر
دُنْيَا اٰخِرَتِ دَوْلُو	مِفْرَا چِمَه قَالِدِ لَار
يُوَدُنْيَا يِ قَوْمِ مَسِيحِ	چُونِ كَلَنِ كَلَدِ مَسِيحِ
اِيْوَادِيْلَه كَلَدِ و	وَلِ كِسِي كِيْمِ اِيْرِ مَسِيحِ
مَعْنِيْنِ اَكَلِيْنِ لَر	بُو قَصِيْرَه دَكَلِيْنِ لَر
مَعْتَكِرَه دَوَسْتُو	هَمِ بُو نِي اَوْ قَوْمِ يَانَلُو
هَمِ حُرُوْقِ يَاصْبِرِ قَلَدِي	لِيْ يَ اِيُوَسُفِ سُوْدِي
مَقْصُودِنَه دَكِرِ و	اَلْحُرِيْكَ اَللّٰهُ وِرْدِي
قَوْمِ سِرْ هَبِ فَا سَقَلَر	كُوْر شِيْدِ وِ عَاشِقَلَر
بُوْنُكِ كِيْمِ سُوْسُو	اَيْتِ كَلِ چِكَا كِيْمِ وَا
عَابُو نِي چِفِرِ وِلَر	دُوْمُرْ بَاشَهْلَا وَا رُو لَر
بِيْ يَانِي قَطْلِيْ اَوْلُو	بُو يَانِيَه قَوْمِ لَر

<p> شله هب کر در دسر اول بر او جوزلق اولو تا بوی چمر دسر اول صواقدی سونو یعقوب یا ننده قودی قوا او جوزلق اولو قرسلو محمود اولدی یا زئله بیله سرو بو اکلایو او قونز درجی سر واردر ددیو صحبت اکسوی اولان یا قیس معلوم اولو سئلدر ذوقی نایب </p>	<p> بونی بو نیله قلد لار هر یکا کم خود لار اخیری دانشد لار نل ضیونه ورد لار تا بوی صوکوتودی بو کز مفری دولانک بو قصه یونله دکی قلای دیبیدی اودکه تفسیردن یاوز یا زئله بیله سرو یا زئله او قویان بو قدر دیله کلن قلای بو قصه ننگ </p>
---	--

اکسیر

بوقدرت و كلسو	كيسين ياتوسين
يا سئلام بنيا ديت	وز الله اوف
عنيم دم الله ديو	هدينه اخير جت
سوز تمام اولاي بك	اي يارنار سوزك
محمد جاضر و	كوز كو صلات ويري
هم دنادن اولاي	محمد و اولاي و ملك
جملسي عفو اولو	كناهم: حقدن و ملك
هم يازنلو دكلسي	بوقصه تمام اولاي
دوزب يانسين اوليو	اونور مقدر يوزلدي
قورم ديلن كيدرنت	بوكيتاي دون دور
چوخ زخمند كوردو	تواري دلي كوك
يدي ديواندار االي	اولا خليل او غيظي
دوست دندن دوندازو	اوله دوز دي شوكه دي

<p>عزاکار بیگز انیک عیدز قول بکلو دیکو کو کسینک عمرن زیاده قیلو والصلاه والسلاه وعلی له موتیدی لاسلاه</p>	<p>عکلی یار چیلونک هیا جمله کاتیلونک مقصودی وازد زینک الله وزه دینک تحرک علی لاسلاه علی سید الامام واصحابه</p>
<p>۱۳۳۵</p> <p>نه مان در وفا کله جهانک وفاسند حبت صادقی کدر افریاسند الفقیر الفقیر سید احمد ابن محمد دیمه دوو فصانه احد او غلام علی</p>	
<p> </p>	
<p> </p>	

1 — Almanların bazı kısımlarını neşrettikleri nüsha — ki orijinal bir eserdir —;

2 — Rusların bazı kısımlarını neşrettikleri nüsha — ki Mahmud'dan tercümedir —;

3 — Elimizdeki nüsha — ki Mahmud'dan tercümenin diğer ve tam bir nüshasıdır —;

karşılaştırılarak bir neticeye varmak mümkündür. Bugün elde mevcut olan nüsha, bütün eksikliklerine, bütün yanlışlıklarına rağmen şimdiye kadar, muhtelif kimseler tarafından, muhtelif kısımları yayınlanan parçalarla karşılaştırılarak mukayeseli bir tetkik yapmağa ve kendi benzerleriyle de eksikleri tamamlanarak bir tam nüsha meydana getirmeğe yarayacak «tam bir metin»dir. Bu itibarla da değeri hakkında fazla söz söylemeğe lüzum görmüyoruz.

Elde mevcut olan nüshanın birçoklarında imlâ ve hatta fonetik değişiklikleri ve tasarrufları bulunması, diğer nüshaların imlâ şekilleri ve fonetik hususiyetleriyle karşılaştırılarak ilmî bir neticeye varılmasına mani teşkil edemez. İşte, bu maksatlardır ki, eldeki bu nüshayı faksimile ettirmeği faydalı bulduk.

Türk dili ve edebiyatı tarihi bakımından çok büyük değer taşıyan bu üç mühim «Türk dili yadigârı»nın belki ilki sayılacak olan (Mahmud)un eseri meydana çıkıncaya kadar diğer ikisinin istifade olunacak bir şekilde yayınlanması büyük bir kazanç olacaktır.

Şimdi, eldeki nüshanın tetkikini bir doktora tezi olarak alan «Tür-koloji mezunlarımızdan Halide Dolu, onu değerine yakışır bir ciddiyet ve dikkatle incelemeğe koyulmuştur. Bununla, hem edebî mahiyet ve kıymeti belirtilmiş, hem de eski bir dil abidesi ilgililere, salâhiyetli bir ağızla tanıtılmış olacaktır ümidindeyiz. Bu çetin işte muvaffak olmasını temenni etmekteyiz.
